

PROIZVODNJA BAŠTINE: KRITIČKE STUDIJE O NEMATERIJALNOJ KULTURI

uredile MARIJANA HAMERŠAK, IVA PLEŠE I ANA-MARIJA VUKUŠIĆ

AMY MOUNTCASTLE

Očuvanje nematerijalne kulturne baštine i neizbježnost gubitka: primjer Tibeta

Zahvaljujući *Konvenciji o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* koju je na završetku svoje trideset i druge sjednice, 17. listopada 2003. godine, usvojio UNESCO, u posljednje se vrijeme o “kulturi” puno piše i govori u međunarodnim krugovima.

Kao vrhunac dugogodišnjih razmišljanja i dogovaranja, konvencija usmjerava pozornost na ugrožene jezike i kulturna znanja i prakse “nacionalnih, regionalnih i podregionalnih” skupina te omogućuje UNESCO-ovu odboru da, u skladu s njom, odabire koji će “programi, projekti i aktivnosti” biti uvršteni na *Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva*. Zemlje članice u dogovoru s lokalnim skupinama nominiraju projekte koji zatim mogu primiti novčanu potporu pokrovitelja poput Japanese Funds-in-Trust.¹ Do sada je (26. veljače 2010.) konvenciju potpisala stotinu dvadeset i jedna država. Hrvatska je od 2005. godine, kada je potvrdila konvenciju, jedna od njih.² Podrška takvom opredjeljenju Hrvatske su i pripadni zakonodavni okvir i infrastruktura – *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* (1999), baze podataka nematerijalne kulturne baštine na nacionalnoj i lokalnim razinama te druge mjere koje

¹ Usp. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=home> i <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00115>.

² Hrvatska se stranica nalazi na adresi <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?cp=HR&topic=meet>.

se poduzimaju radi zaštite nematerijalne kulturne baštine.³ Utemeljena je i institucionalna infrastruktura u okviru Ministarstva kulture, uključujući i Povjerenstvo za nematerijalnu kulturnu baštinu, a tu je i niz drugih nacionalnih ustanova kao što su Institut za etnologiju i folkloristiku, Etnografski muzej Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Hrvatska gospodarska komora te Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka.⁴ Dio te institucionalne infrastrukture jesu, kao istraživačka područja, i kulturna antropologija i etnologija, a sveučilišni odsjeci spomenutih struka ovlašteni su za provedbu istraživanja i projekata koji su dio nastojanja države u sferi izgradnje nacije i kulture. Ovaj je rad potaknut kraćim seminarom pod nazivom *Antropologija turizma* koji je u travnju 2008. godine održan na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Sveučilišta u Zagrebu. Kao šesti u nizu programa i radionica o kulturnom i ruralnom turizmu na Odsjeku, program se razvijao s osobitim naglaskom na kulturnom turizmu, a 2008. godine s osobitim fokusom na turizam i neopipljivu, nematerijalnu kulturu.⁵ Moj je zadatak bio da unutar tog širokog okvira govorim o tibetskoj kulturi. Pitanja tibetskog identiteta trebala sam zapravo preformulirati u pitanja nematerijalne kulturne baštine. Tibećani su, uostalom, najpoznatiji upravo po svojem brendu, osobitoj vrsti nematerijalne kulture, tibetskom budizmu, koji je svjetski poznatim i priznatim učinio Dalaj-Lama Četrnaesti, osoba čije je ime gotovo općepoznato u mnogim dijelovima svijeta. "Očuvanjem" kulture, odnosno pitanjem zaštite, Tibećani se bave od najranijih dana svojeg izbjeglištva. Dalaj-Lama je, primjerice, osnovao brojne ustanove, kao što su Tibetski institut za izvedbene umjetnosti, Tibetska knjižnica i arhiv, Tibetski medicinski i astrološki institut te brojne samostane za redovnike i redovnice, kao i druge ustanove kojima je zadatak očuvanje i ponovna izgradnja tibetske

³ Glavne hrvatske inicijative navedene su pod "National Measures", http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?cp=HR&topic=nat_measure.

⁴ Danas su to dva ministarstva: Ministarstvo pomorstva, prometa i infrastrukture te Ministarstvo turizma (op. ur.).

⁵ U oblikovanju programa sudjelovali su stručnjaci zaduženi za razvoj selektivnih oblika turizma hrvatskog Ministarstva mora, turizma, prometa i razvitka, kao i predavači i studenti Sveučilišta u Bergenu u Norveškoj.

kulture u izbjeglištvu. Kao što usmjerenje spomenutih ustanova pokazuje, Dalaj-Lama je brinuo za nematerijalnu kulturnu baštinu.

Iz vizure nematerijalne kulturne baštine stječe se dublji uvid u pitanja tibetskog identiteta; vrijedi i obratno – na primjeru Tibeta može se analizirati ideja očuvanja nematerijalne kulturne baštine i implikacije te ideje. To je i smjer kojim ide ovaj tekst. Ova i druge UNESCO-ove inicijative su hvalevrijedni pothvati, dijelom i zato jer daju institucionalnu težinu ideji da je kulturna raznolikost vrijedan i važan dio nasljeđa čovječanstva, ali javljaju se, čini se, i sporna pitanja koja također valja razmotriti i razriješiti. Upućuju li aktivnosti usmjerene na “očuvanje” kulture i uvrštenje na listu nematerijalne kulturne baštine na nestanak načina života koji je te kulturne oblike stvorio, ili čak možda doprinose tom nestanku? Osim *Reprezentativne liste nematerijalne kulturne baštine čovječanstva* koja je osmišljena u skladu s posljednjom UNESCO-ovom konvencijom, od jeseni 2009. godine postoji i *Lista nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita*.⁶ Potreba za “hitnom zaštitom ili očuvanjem” upućuje na to da je “očuvanje” zapravo eufemizam za “ugroženo” ili “pred nestankom”.

Prije no što se pozabavim slučajem Tibeta, najprije ću razmotriti ideju kulture, neke definicije i shvaćanja, kao i tvrdnju da očuvanje dijelova kulture nije isto što i očuvanje kulture. Kritički ću također pristupiti i implicitnoj pretpostavci da je kulturni gubitak neizbježna posljedica “prirodnih” globalizacijskih procesa. Istinska briga za kulture zahtijeva drukčiju vrstu inicijative, kao i političku volju koja, kao što ćemo vidjeti, uvelike nedostaje nekim državnim tijelima i potpisnicima konvencija kao što je ova.

Definiranje kulture

Definicija kulture u međunarodnom pravu, kao i uloga kulture u toj sferi prava, stalno se razvijaju. Pravni stručnjak Francesco Francioni pokazuje kako se značenje ideje kulture i ideje kulturne baštine u međunarodnom

⁶ Usp. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=home>.

pravu razvija u smjeru međunarodne brige za ljudska prava (Francioni 2004).⁷ Kultura, kulturna prava i kulturna baština sastavni su dio *Opće deklaracije o ljudskim pravima* kao i dvaju ugovora koji tu deklaraciju podupiru. Sadašnja briga za kulturnu baštinu, pogotovo nematerijalnu kulturnu baštinu, dio je stoljeće dugog međunarodnog nastojanja na zaštiti prava manjina na kulturnu baštinu i prakse (Vrdoljak 2005). Vezu između kulturne baštine i ljudskih prava osobito je naglasio Posebni izvjestitelj Komisije za ljudska prava u svojem izvještaju o stanju ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji (Francioni 2004),⁸ a u vezi s razaranjem i oskrnućem mjesta vjerskih obreda u Bosni i Hercegovini, kao i s razvojem međunarodnopravnog koncepta individualne krivnje za uništenje objekata od kulturnog značaja (Francioni 2004:7).

Nadovezujući se na razvoj ideje u međunarodnom pravu po kojoj su kultura i kulturna baština dio baštine čovječanstva, Francioni postavlja pitanje treba li ili ne u fokus međunarodnog prava ući (i) “očuvanje samih društvenih struktura i procesa koji dopuštaju proizvodnju i prijenos takvih proizvoda” (Francioni 2004:13) te treba li kulturnu raznolikost kao “opći interes čovječanstva” štiti na međunarodnoj razini. Drugim riječima, na pitanja o kulturnoj raznolikosti sve se više gleda kao na transnacionalne i nadnacionalne teme. Jasno je da ideju kulturne baštine treba promatrati i razumijevati u kontekstu ljudskih prava.

Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. nastavlja se na ranije inicijative: UNESCO-ovu *Preporuku o očuvanju tradicijske kulture i folklora* iz 1989, *Smjernice o živućem blagu* iz 1994. te *Remek-djela usmene i nematerijalne kulturne baštine čovječanstva* iz 1998. godine, kao i na konferenciju održanu u Washingtonu 1999. godine, na kojoj se iznova razmatrala *Preporuka* iz 1989, što je rezultiralo uočavanjem potrebe za proširenjem definicije nematerijalne kulturne baštine (Francioni 2004; Kirshenblatt-Gimblett 2004; Vrdoljak 2005).

⁷ Francioni daje prikaz tog razvoja u međunarodnom pravu od Prvog svjetskog rata do ranih 1990-ih godina, počevši od ugovorâ za zaštitu manjina (Francioni 2004, bilješka 2).

⁸ Usp. posebno bilješku 13 na stranici 5.

Preambula *Opće deklaracije o kulturnoj raznolikosti* koju je UNESCO usvojio 2001. godine također upućuje na razvoj definicije nematerijalne kulturne baštine utoliko što ponovno potvrđuje

da kulturu treba promatrati kao skup specifičnih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih karakteristika društva ili društvene skupine te da ona obuhvaća, uz umjetnost i književnost, životne stilove, načine zajedničkog života, vrijednosne sustave, tradicije i vjerovanja.⁹

Kultura je, kaže deklaracija, “u središtu suvremenih rasprava o identitetu, socijalnoj koheziji i razvoju ekonomije zasnovane na znanju”. Deklaracija također potvrđuje da je kulturna raznolikost ljudsko pravo i obveza međunarodne zajednice prema “identitetu, raznolikosti i pluralizmu”.

Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine opsežan je dokument koji uključuje simboličke i kognitivne dimenzije kulture, te prepoznaje da kulture žive u grupama i obratno, kao i tko su i što su nositelji kulture te kako se kultura prenosi. Tako se, na primjer, na UNESCO-ovim internetskim stranicama na sljedeći način razrađuje koncept nematerijalne kulturne baštine.¹⁰ Nematerijalna kulturna baština manifestira se u onome što nazivamo “sferama” kulture:

- usmene tradicije i izričaji, uključujući jezik kao prenositelja nematerijalne kulturne baštine;
- izvedbene umjetnosti (kao što su tradicijska glazba, ples i kazalište);
- društvene prakse, obredi i svetkovine;
- znanja i prakse vezane uz prirodu i univerzum;
- tradicijski obrti.

Prema UNESCO-ovoj definiciji nematerijalna kultura nisu sami predmeti niti je ona u predmetima utjelovljena.

⁹ Usp. <http://www2.ohchr.org/English/law/diversity.htm> i http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

¹⁰ Definicije koje slijede preuzete su sa stranice <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00002>.

Riznica ove baštine je ljudski um, a ljudsko tijelo je glavni instrument za njezino ostvarenje ili – doslovno – utjelovljenje. Pripadnici zajednice često dijele znanja i vještine pa su i manifestacije nematerijalne kulturne baštine često kolektivne.

Prema tome, nematerijalna kulturna baština

- prenosi se s naraštaja na naraštaj;
- zajednice i skupine je stalno iznova stvaraju kao odgovor na svoje okruženje te u interakciji s prirodom i svojom poviješću;
- pruža zajednicama i skupinama osjećaj identiteta i kontinuiteta;
- promiče poštivanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti;
- u skladu je s međunarodnim instrumentima ljudskih prava;
- u skladu je sa zahtjevima uzajamnog poštivanja među zajednicama te sa zahtjevima za održivim razvojem.

I konačno:

Nematerijalna kulturna baština istodobno je i tradicijska i živuća. Stalno se iznova stvara i većinom prenosi usmeno. Teško je koristiti se pojmom autentično u vezi s nematerijalnom kulturnom baštinom; neki stručnjaci preporučuju da se taj pojam ne koristi u vezi sa živućom baštinom.

Ove detaljne razrade značenja nematerijalne kulturne baštine pokazuju koliko je koncept kulture i kulturne baštine promišljen. Ipak, zbog inherentne kontradikcije između kulture kao živuće, promjenjive, kao procesa, te njezine transformacije u “baštinu”, ova su nastojanja i dalje problematična. Postajanje baštinom, identificiranje, prepoznavanje, uvrštavanje na liste, samo je po sebi intervencija u kulturu. Upotrijebimo li riječi Barbare Kirshenblatt-Gimblett “sve intervencije vezane uz baštinu – poput pokušaja smanjivanja pritisaka globalizacije – mijenjaju odnos ljudi prema onome što čine” (Kirshenblatt-Gimblett 2004:58).

UNESCO-ova je inicijativa, smatram, problematična i zbog inherentne tendencije da se zamagli distinkcija između koncepcije Kulture s velikim K, po kojoj je kultura ključni aspekt naše ljudskosti i našeg identiteta (da ne spominjem njezinu ulogu u našoj specijaciji i evoluciji) i kulturâ kao subjekta i objekta istraživanja kulturnog antropologa (i sve većeg broja istraživača iz drugih područja) ili etnologa, koji utvrđuje dijelove ili aspekte načina života ljudi kako bi stekao uvid u taj način života. Dio (kultura s

malim k) ne može uistinu zamijeniti cjelinu (Kulturu s velikim K). Riječ je o idejama različitih vrsta. UNESCO-ova inicijativa riskira povratak na etnografske prakse prošlih vremena – na ono što se zvalo “spasiteljskom antropologijom”. Prepoznavši posljedice kolonijalnog susreta za lokalne kulture – a riječ je o kulturnom gubitku – etnografi su krenuli u pothvat spašavanja kultura bilježenjem jezika, video-snimanjem kulturnih praksi i pisanjem etnografija. Možda slično tomu UNESCO gaji nadu da će, usmjeravajući pozornost i sredstva prema određenoj kulturnoj praksi, nešto od kulture koja je tu prasku iznjedrila i ostati.

To nas dovodi do pitanja značenja: zašto “očuvanje”?¹¹ Spašavanje i čuvanje možda nisu poželjni pojmovi – zvuče prilično starinski i kolonijalno. Čuvanje ima dodanu konotaciju mumificiranja ili balzamiranja. Očuvanje pak zvuči mlako, bezubo. Najprimjereniji terminološki izbor bila bi “zaštita”. Najčešće govorimo o zaštiti ljudskih prava, ne o njihovom očuvanju. Ako na kulturnu raznolikost želimo gledati kao na pitanje ljudskih prava, tada je zaštita kulturne raznolikosti opravdana. (*Compact Oxford English Dictionary* na internetu definira očuvanje (*safeguarding*) kao mjeru koja se poduzima da bi se nešto zaštitilo ili spriječilo. “Mjere” se poduzimaju no zaštita, čini se, nije obavezna.

Možda problem ipak nije u semantici. Problem bi mogao biti u razlici između, s jedne strane, kulturnih pojava koje su objekti očuvanja i, s druge strane, čina očuvanja koji većinom uključuje institucionalnu produkciju sposobnosti za “očuvanje” (Kirshenblatt-Gimblett 2004:55). Analizirajući UNESCO-ova nastojanja iz posljednjih nekoliko desetljeća, Barbara Kirshenblatt-Gimblett sa žaljenjem uočava da kulturna pojava, ako je “vitalna, onda ne treba očuvanje, a ako je gotovo mrtva, očuvanje joj neće pomoći” (Kirshenblatt-Gimblett 2004:56). Nematerijalna kulturna baština u tom je smislu uistinu metakulturna proizvodnja, a baština je “način kulturne produkcije koji, kao predstava same sebe, udahnuje novi život onome što je ugroženo ili zastarjelo” (Kirshenblatt-Gimblett 2004:56).

¹¹ Svjesna sam svoje usmjerenosti na engleski jezični pojam (*safeguarding*), odnosno mogućnosti da se u prijevodu jave različita značenja. Ipak, budući da je engleski jedan od službenih jezika UN-a, vjerujem da je ova pitanja umjesno postaviti.

Želimo li sažeti dosadašnju raspravu, mogli bismo reći da je UNESCO-ova inicijativa promašena iz brojnih razloga. Dok se pri konceptualizaciji nematerijalne kulturne baštine nastoji primijeniti široka definicija kulture, uključujući shvaćanje prema kojem kultura živi u “ljudskom umu”, kultura kojoj je ta inicijativa posvećena i dalje je u opasnosti, tamo negdje između definicija koje sama inicijativa podrobno razrađuje te programa koje podupire. Možda je to općenito vezano uz semantičke zagonetke u kojima stvar nije ona sama, odnosno stvar nije stvar koja se imenuje. Neki bi antropolozi tvrdili da je sva kultura (barem sve što je vrijedno pažnje) nematerijalna ili neopipljiva. Kognitivni antropolozi, na primjer, tvrde da je kultura “u glavi”. Ako želite razumjeti nečiju kulturu, saznajte kako pripadnici te kulture misle i o čemu misle, otkrijte što znanje uključuje, koje kulturne kategorije organiziraju percepciju i misao. Naravno, s obzirom da su misli, ideje i kategorizacija neopipljive, mi zaključujemo iz opipljivih manifestacija – kulturnih formi i ponašanja – te koristeći moć induktivnog zaključivanja uspijevamo pretpostaviti nešto o općenitim stanjima duha koja pokreću ljude da misle, govore i djeluju. Kulturne forme i artefakti su epifenomeni a kultura je u svom holističkom smislu više od zbroja svojih dijelova. Stoga ne možemo tek zbrojiti kulturne forme i manifestacije, bihevioralne i lingvističke znakove i iz toga izvesti išta više od površnog razumijevanja kulture ili razumijevanja malog dijela pozadine dane kulture.

Moglo bi se reći da je možda dovoljno to što UNESCO-ova inicijativa prepoznaje da su kulture odnosno načini života ugroženi. Ako ništa drugo, ona usmjerava pozornost na pitanja kulturne raznolikosti. No poduzete mjere mogu se i izjaloviti. Na kraju krajeva, ukazivanje na specifični dio kulture kao na kulturu opasan je redukcionizam te može odvratiti pozornost od prijetnji izvoru tog dijela nematerijalne ili neopipljive kulture, odnosno ljudima, njihovim sredstvima za život, ekonomskoj opstojnosti, njihovim pravima koja kao ljudi imaju i slično. Te prijetnje obično nisu slučajne i, tvrdim, nisu neminovne. Konvencija, ili barem njezina provedba, pokazuje ograničenu privrženost kulturnoj raznolikosti. Ovu tvrdnju i navodne “uzroke” kulturnog gubitka podrobnije ispitujem u sljedećem poglavlju.

Je li globalizacija apolitična?

Jedna od glavnih prijetnji kulturnoj raznolikosti, prema UNESCO-ovim internetskim stranicama, jesu globalizacijski procesi i razvoj:

Mnogi su elementi nematerijalne kulturne baštine ugroženi učincima globalizacije, politikama uniformiranja te nedostatkom sredstava, poštivanja i razumijevanja što – sve zajedno – može dovesti do razaranja funkcija i vrijednosti tih elemenata i do nedostatka interesa među mlađim naraštajima.¹²

Teško bi se bilo usprotiviti ovakvoj ocjeni ili posumnjati u njezinu smislenost ili istinitost. Ipak, opće je prihvaćeno da su i globalizacija i njezine posljedice po lokalne kulture neizbježne, a ta se pretpostavljena neizbježnost zasniva na neo-socijalno-evolucijskom objašnjenju. Nije da se globalizacija tek događa, ona se MORA dogoditi. Tomu nasuprot, aktualna literatura o antropologiji globalizacije (npr. Ina i Rosaldo 2007; Lewellen 2002) jasno pokazuje da globalizacija nije monolitna kao što se vjerovalo, niti se događa jednoliko ili homogeno. Tako ni globalizacija niti njezine posljedice nisu unaprijed gotova stvar, općeprihvaćenom shvaćanju usprkos.

Druga, srodna zamisao jest da politički razlozi za kulturni gubitak mogu lako ostati skriveni. Politički akteri donose odluke o smjeru razvoja i osnovama za provedbu politika. Ponekad su te odluke primarno “ekonomske”, a ponekad primarno političke, no vrlo često idu ruku pod ruku. Stoga kulturni gubitak nije tek neizbježna posljedica progresa koji grabi naprijed. On je također stvar politike. Mnogo je primjera u povijesti da se način života neke skupine vidio kao nazadan i barbarski te se stoga smatralo da su promjene i unapređenje stanja hitni i nužni. Takve odluke i ocjene nisu neutralne. Promjene se ponekad provode metodom “mrkve”, ponekad metodom “batine”, a takva zbivanja impliciraju dublje odnose moći.

Dio problema u vezi s očuvanjem kulturne raznolikosti mogao bi biti i strukturalan – u državama kao državama. James C. Scott raspravlja o

¹² Usp. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00002>.

tome kako države “vide” svijet – državne birokracije žive od prebrojavanja stvari, a državna politika je često usmjerena na to da stvari, uključujući stanovništvo, budu lakše izbrojive ili “čitljive” i stoga lakše objašnjive. Različite klasifikacijske tehnike i povlačenje granica u temeljima su organizacije države, a ti procesi neizbježno vode prema redukciji različitosti (Scott 1999). Crtanje granica te klasificiranje i kategoriziranje sami po sebi nisu loši. No takve se aktivnosti obično ne izvode na neutralan način. Klasifikacija etničkih skupina bio je jedan od prvih poduhvata nove revolucionarne kineske države, kojim se stotine skupina reduciralo na pedeset i šest imenovanih i službeno priznatih etniciteta, uključujući većinski narod Han (Gladney 2003). No u Kini se na etničke identitete gleda kao na dio historijskog procesa koji će na kraju rezultirati eliminacijom etničkih razlika u korist jedinstvenog klasnog identiteta (Bass 2005).

Nije stvar u tome da se kulturu održi, spasi ili čak očuva. Kultura je snaga ljudskog roda. Ona bi trebala biti prilagodljiva, pa i dinamična. Kulturni dinamizam najbolje dolazi do izražaja kad se ljudima omogući i dopusti da žive svoje živote na načine koji su za njih smisleni. Državne politike koje su neprijateljske prema manjinskim ili nedominantnim kulturama očigledno sprečavaju taj dinamizam. Riječ je često o ciljanim političkim odlukama ili odlukama koje su politički motivirane. Međunarodne programe kao što je UNESCO-ov projekt nematerijalne kulturne baštine države mogu cinično iskoristiti, tako da unaprijede svoje politike kulturne dominacije ili čak iskorjenjivanja. U sljedećem poglavlju promotrit ću slučaj Tibeta kako bih razradila problem kulturne raznolikosti i državne politike.

Očuvanje tibetske kulture

Bilo koja rasprava o Tibetu i tibetskoj kulturi neizbježno uključuje nepremostiva politička pitanja koja okružuju Tibet. Neočekivano, u proljeće 2008. godine, Tibet se našao u središtu globalne medijske pažnje. Politizacija Olimpijskih igara 2008. godine, uz priličnu nelagodu i posramljenost Međunarodnog olimpijskog odbora i Komunističke partije Kine,¹³

¹³ Daleko od toga da je Kina bila žrtva onih koji su željeli politizirati Olimpijske igre. Kina je sama inicirala politizaciju Igara time što je štafetu s olimpijskom bakljom poslala

udahnula je nov život tibetskom pokretu, i u Tibetu i u egzilu, te politički problem Tibeta postavila pod jarka svjetla globalne javnosti, makar i samo nakratko. Iznenađujući val protesta na tibetskim područjima koji je započeo 10. ožujka, ili nešto ranije,¹⁴ poslužio je Tibećanima kao zvijezda-vodilja te podsjetio svijet, koji je Tibećane većinom otpisao, da oni i dalje postoje i da se opiru nastojanjima kineske države da ih asimilira.¹⁵ Iako ta novija zbivanja nisu u žarištu ovog članka, ovdje nam se pruža prilika da iznova promislimo o Tibećanima kao o narodu i kulturnoj skupini.

Tibetska kultura i način života, i u materijalnim i u nematerijalnim aspektima, bili su pod izravnim i neizravnim napadima i pritiscima od oko 1950. godine, kada je Narodnooslobodilačka vojska započela okupaciju,¹⁶ te od 1959. godine, kada je Dalaj-Lama prebjegao u Indiju i u izbjeglištvu oformio vladu te zasnovao tibetsku zajednicu. Distinkcija između materijalne i nematerijalne ili neopipljive kulture je ono što Dalaj-Lama možda ima na umu kada odgovara na pitanja o preživljavanju tibetske kulture.¹⁷ On uvijek razlikuje kulturu koja nije esencijalna, kao što su hrana, odjeća, frizura, glazbeni ukus i slični vanjski znakovi kulture, te “esencijalnu” kulturu, kao što su vrijednosti, ideje, jezik, svjetonazor. Korijeni ove esencijalne tibetske kulture leže u pojmu *chös* (tib.), ili u religiji – odnosno budizmu. Dalaj-Lama je svjestan da se kulture mijenjaju, kao i bilo što drugo. On je sam potaknuo i potiče mnoge promjene u tibetskom društvu, između ostalog i demokratizaciju tibetskog političkog sustava, što je na kraju dovelo i do predaje političke vlasti izabranom “premijeru” i zakonodavnom tijelu, Skupštini narodnih zastupnika. Podržava utemeljenje tibetskih škola i ideju

u Tibet, na vrh Chomolungma (Mont Everest), demonstrirajući time simbolički svoju kontrolu i dominaciju nad tibetskim područjima.

¹⁴ Prosvjedi su, prema svjedočenju očevidaca, u istočnim područjima Tibeta počeli ranije.

¹⁵ Tibetski prosvjedi 2008. godine bili su najdramatičniji u dva desetljeća te naširoko prikazani u medijima, iz očitih razloga. Bilo kako bilo, valja napomenuti da tibetski prosvjedi i nemiri nisu rijetki, već traju, ali su često efikasno utišani. Prosvjedi i privođenja nastavili su se i u 2009. godini, no malo je od toga stiglo do naslovnih stranica.

¹⁶ To ne znači da je “tibetska kultura” bila singularna kultura, ni da je bila izolirana.

¹⁷ Kao polaznica poslijediplomskog studija i novinarka na području Philadelphije ranih 1990-ih našla sam se na užoj konferenciji za tisak na kojoj sam Dalaj-Lami postavila to pitanje.

općeg obrazovanja te potiče sudjelovanje žena u javnom životu. Dalaj-Lama također smatra da su za očuvanje temeljnih kulturnih domena, spomenutih gore, odgovorni sami ljudi, pa tako i on sam. U govorima upućenim Tibećanima potiče ih, između ostalog, da se brinu o jeziku, da zadrže i iskažu u svojem ponašanju temeljna učenja svoje religije, da izbjegavaju pretjerivanja zapadnjačkog konzumerizma i pridaju pažnju edukaciji i primjerenoj socijalizaciji svoje djece.¹⁸ Od sredine 1990-ih jedan od najozbiljnijih izazova za tibetski kulturni kontinuitet¹⁹ je sekundarna migracija Tibećana s juga Azije u druge dijelove svijeta. Između brojnih zemalja u koje Tibećani odlaze su i Sjedinjene Američke Države. Imigracijski zakon koji je Kongres SAD-a prihvatio 1990. godine omogućio je da se tisuću Tibećana i njihovih obitelji doseli u različite dijelove zemlje u posljednje desetljeće i pol. Ova i druge sekundarne migracije rezultirale su zemljopisnim raspršivanjem populacije u izbjeglištvu. U SAD-u tibetska djeca, kao i druga djeca imigranata, polaze američke škole te su, u odnosu na svoje roditelje i vršnjake koji na jugu Azije pohađaju tibetske škole, mnogo više izložena netibetskim “kulturnim izborima”. Jasno, školovanje djece jedno je od ključnih mjesta kulturne transmisije jer se tu, u organiziranim okolnostima i na ujednačen način, provodi socijalizacija i prenose kulturne vrijednosti, identiteti, jezik i slično.

Komunistička partija Kine također je svjesna važnosti kulture te na sličan način vidi ulogu formalnog obrazovanja u prijenosu kulturnih vrijednosti i obrazovne politike. Kultura je koncept koji je Partiji, od najranijih dana Revolucije, bio iznimno važan. Kao što je napomenuo jedan znanstvenik koji se bavio kineskom obrazovnom politikom, cilj Komunističke partije Kine u zadnjih pedeset godina bilo je “ukalupljanje njezinih različitih nacionalnih kultura u jedinstvenu modernu socijalističku kulturu, zasnovanu na kineskoj kulturi naroda Han” (Bass 2005:433). Taj projekt ima korijene u stoljećima starom vjerovanju u kulturnu i civilizacijsku superiornost središta – Pekinga i okolnih područja – te je stoga širenje kineske

¹⁸ Dalaj-Lama, kao učitelj, u susretu s Tibećanima preuzima roditeljski ili pokroviteljski ton. Savjetuje ih, šali se i smije s njima, a ponekad ih i grdi.

¹⁹ Ovdje mislim više na kontinuitet u smislu dinamičkog prijenosa identiteta nego na nešto nepromjenjivo.

kulture barbarima na periferiji carstva moralni imperativ. Kultura tako za vođe Komunističke partije nije neutralan koncept – ona je puna moralnih implikacija. Bass to opisuje na sljedeći način:

Prihvativši marksističku teoriju po kojoj su etnička kultura i nacionalizam prolazne pojave koje će na kraju ustupiti mjesto jedinstvenoj proleterskoj kulturi, Komunistička partija Kine je svojim glavnim moralnim zadatkom smatrala prosvjećivanje ljudi kako bi uvidjeli nedostatke svojih postojećih kultura, predstavljajući im istodobno nove skupove vrijednosti i vjerovanja.

Marksističkoj revolucionarnoj teoriji Komunistička partija Kine dodala je tradicionalno kinesko shvaćanje prema kojem je kineska država središte civilizacije (Bass 2005:433).

Upravljanje definicijom “kineske kulture”, te kulturno rangiranje po kojem se “kineska kultura” neizbježno nalazi na samom vrhu, odraz je stalnog nastojanja države da pomoću kulture stvara stabilnost te da, također, odgovori na kritike izvana. Kada se 1990-ih počelo govoriti o “azijskim vrijednostima”, što je bio odgovor na kritiku stanja ljudskih prava u Jugoistočnoj Aziji,²⁰ Kina je prihvatila diskurs koji je, između ostalog, vezan uz konfucijanizam te uz pretpostavljeni primat zajedničkih interesa obitelji i društva nad interesima pojedinca. Kao što je napomenuo jedan istraživač, “konfucijanistička tradicija je službeno ‘rehabilitirana’ te proglašena kineskom autentičnom kulturnom tradicijom” (Li 2005), čime je opozvan raniji antikonfucijanizam ranog maoizma. Jedna od glavnih preokupacija Kineske komunističke partije, kojom je ispresijecano pedeset godina njezine politike, jest pretvaranje Tibećana i drugih problematičnih “nacionalnih manjina” u lojalne građane. Naglasak na “azijskim vrijednostima” podupire državni autoritarni pristup kulturnom (i drugom) izražavanju. Državna politika odražava političku klimu i stvarne ili pretpostavljene prijetnje nacionalnoj sigurnosti i vladinom upravljanju, a nakon poraza demokratskih pokreta iz 1980-ih godina “patriotizam je postao dogma devedesetih”, što se reflektiralo u nizu edukacijskih patriotskih kampanja

²⁰ Vođe jugoistočne Azije, pa tako i Lee Kuan Yew, raniji dugogodišnji premijer Singapura, u to su vrijeme pravili oštru razliku između vrijednosti Istoka i Zapada.

1990, 1994, 1997. i 2000. godine (Bass 2005:435). Jedan od rezultata ovih kampanja bilo je ocrnjivanje tibetske kulture (i drugih manjinskih kultura) i stigmatiziranje identiteta (Bass 2005:436 i Harrell 1995 prema Bass 2005).

Regulacija kulturnih aktivnosti koju provodi kineska država upućuje na kontrolu kao njezino poslanje. Kulturne prakse koje ugrožavaju državnu vlast su, naravno, cenzurirane. One uključuju “prakse tibetskih budista odanih Dalaj-Lami i članova *falun gonga*²¹, a te skupine, k tome, “nisu prepoznate [...] kao one koje imaju kulturna prava” (Li 2005). To što Kina (ili bilo koja druga država) ratifikacijom UN-ovih ugovora i sporazuma, kao što je *Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima*,²² ili UNESCO-ova *Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine*,²³ formalno prihvaća ideju kulturnih prava, ni u kojem slučaju ne znači da je posvećena dobrobiti i vitalnosti manjinskih kultura. U stvarnosti, politike pokoravanja koegzistiraju sa sudjelovanjem u UNESCO-ovim programima kao što je ovaj. Četiri su elementa iz Kine – u razdoblju od 2001. do 2005. godine – uvrštena na listu nematerijalne kulturne baštine.²⁴

Kulturna baština koja je uvrštena na listu izaziva više od blage ironije. Na primjer, elementom *uyghur muqam* iz Sinkianga (2005)²⁵ nastoji se sačuvati mnoštvo kulturnih praksi Ujgura, “jedne od najbrojnijih etničkih manjina u Narodnoj Republici Kini”²⁶ (usp. Wong 2009) dok se istodobno potiskuju prava Ujgura na realnu autonomiju.²⁷ Na vrlo sličan način

²¹ *Falun gong* je tehnika kultiviranja duha i tijela. Uz nju vezan pokret zabranjen je u Kini od 1999. godine (op. ur.).

²² Kina ga je ratificirala 27. lipnja 2001. godine.

²³ Kina ju je ratificirala 12. veljače 2004. godine. Vidi <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php#TOC1>.

²⁴ Kineski elementi navedeni su na internetskoj stranici <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php#TOC1>. Usp. također zapis u *Beijing Review*, http://www.bjreview.com.cn/quotes/txt/2009-11/09/content_228879.htm. Za popis svih reprezentativnih elemenata usp. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00011&inscription=00003>.

²⁵ Usp. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php>.

²⁶ Usp. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php#TOC1>.

²⁷ Početkom srpnja 2009. izbili su sukobi između muslimana Ujgura i pripadnika naroda Han. Uključila se i policija što je na kraju dovelo do oko stotinu mrtvih i osam stotina ranjenih.

potiskuju se i prava Tibećana koji su također jedna od najvećih etničkih manjina u Narodnoj Republici Kini. Nadalje, ironično je da se elementom *urtiin duu* – a riječ je o tradicionalnoj dugoj narodnoj pjesmi – koji je Kina predložila zajedno s Narodnom Republikom Mongolijom (2005), nastoji sačuvati tradicije ovih nomadskih naroda, dok kineska državna politika istodobno pritišće nomade tibetskog platoa da se odreknu svojeg “barbarskog” pastirskog načina života i da postanu stalno naseljeni zemljoradnici (Foggin 2008).

Od dvadeset i dva nova kineska elementa na UNESCO-ovoj listi nematerijalne kulturne baštine njih tri jasno sadrže tibetske kulturne oblike: epske tradicije o Gesaru, umjetnost *regong* i tibetska opera. Dok opis epike o Gesaru naglašava ulogu priče u “prožimanju gledateljstva, mladog i starog, osjećajem kulturnog identiteta i povijesnog kontinuiteta”, propušta spomenuti da je ep o Gesaru također priča koja inspirira Tibećane da se prisjete slavni dana Tibetskog carstva (7-9. st.). Predaja o kralju Gesaru vjerojatno je nastala prema liku povijesnog kralja iz pokrajine Kham iz jedanaestog stoljeća. Tibećani prizivaju Gesara i kao mesijansku figuru koja se pojavljuje da bi im pomogla u obuzdavanju demona koji im stvaraju nevolje, te da bi ih oslobodila od stranaca (Smith 1996:46-47). Ako je kineska Komunistička partija zabrinuta za kontinuitet tibetskog identiteta, onda bi za osiguranje tibetskog kulturnog integriteta mogla više učiniti pružajući Tibećanima mogućnost da sami zacrtaju svoju kulturnu sudbinu. Umjesto toga, tibetska se kultura našla pod navalom nesputanih politika modernizacije, koje ne uključuju samo uskraćivanje pristupa pašnjacima nomadskim stočarima. Zanimljivo je da je ep o Gesaru naročito privlačan baš na područjima na kojima je nomadsko stočarstvo stoljećima bilo način života. Dobro poznati planinski lanac Amne Machin u pokrajini Amdo Tibećani nazivaju i “Gesarova palača” (Smith 1996:46). Uvrštenje epa o Gesaru na *Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva* manje je čin kulturne zaštite, a više kulturnog izvlaštenja.

Jasno je iz ovog ograničenog broja primjera da UNESCO-ova lista, barem kada je o Kini riječ, predstavlja kulturu istrgnutu iz konteksta. UNESCO-ov program, proveden na ovaj način, teži “očuvanju” onog što umire ili je već mrtvo, te uskrsnulo u novom, stiliziranom obliku odobrenom od države, lažno predstavlja “vrijednu” nematerijalnu kulturnu bašti-

nu. Takve lažne predstave u Kini nisu rijetkost, kao što to dobro ilustrira predstavljanje nacionalnih manjina na svečanosti otvorenja Olimpijskih igara u Peking. Umjetnička dječja grupa pod engleskim imenom Galaxy Children's Art Troupe predstavljena je kao da prikazuje pedeset i šest službeno priznatih nacionalnosti Narodne Republike Kine, okupljenih u jedinstvu pod jednom nacionalnom zastavom. Kasnije je izašlo na vidjelo da u predstavi nije bilo djece iz manjinskih skupina – sva su djeca pripadala narodu Han.

Nije bilo Ujgura, Žuanga, Huija, Tuđija, Mongola, a nedvojbeno nije bilo ni Tibećana. Uistinu, u posljednjoj od niza manipulacija koje su zagorčale sjećanje na spektakularnu svečanost otvorenja, otkriveno je da su sva djeca, njih pedeset i šestero, bili Kinezi Han koji čine više od devedeset posto stanovništva zemlje od milijardu i tristo milijuna ljudi (Macartney i Fletcher 2008).

Ovaj primjer ilustrira kako je državama lako naći “kulturne zamjene” onda kada bi nešto drugo moglo biti previše rizično, i predstaviti ih neupućenim promatračima koji ne znaju ništa o takvim nadomjescima. Kontrola manjinskih populacija i njihovih kultura od prvorazredne su važnosti, pogotovo u autoritarnim društvima. Kulturna predstavljanja često služe naglašavanju i pojačavanju takve kontrole, čineći relativno malo za osnaživanje kulturnog života onih koje prikazuju.

Kako je istaknuo jedan istraživač ljudskih prava u Kini, (istinsko) očuvanje kulture ide ruku pod ruku s promicanjem i zaštitom građanskih i političkih prava:

Institucionalno očuvanje – uključujući zaštitu slobode vjeroispovijesti, izražavanja, okupljanja i udruživanja – neophodno je da bi se zaštitile ekskluzivne privilegije na dioništvo u zasebnim kulturnim praksama, da bi se izrazili alternativni (neslužbeni i nepopularni) kulturni identiteti, kreativno razvijala kultura i iskoristili jedinstveni projekti pojedinih kultura. Ako se ti načini očuvanja ne primijene, bit će i dalje prisutna stvarna prijetnja preživljavanju različitih religijskih i kulturnih zajednica u Kini (Li 2005).

Zaključak

Međunarodna bi zajednica učinila krupan korak kad bi, kroz forume kao što je Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu, prepoznala negativne pritiske koji su se nadvili nad globalnom kulturnom raznolikošću. To bi dalo poticaj starosjedilačkim i manjinskim skupinama unutar nacionalnih država. Bilo bi također važno pokušati šire definirati kulturu te prepoznati ono što je UNESCO nazvao nematerijalnom kulturnom baštinom. No ove mjere, u kontekstu načina na koje neke države članice odabiru njihovu provedbu, ne samo da su nedovoljne već su i u temelju pogrešne, pogotovo kad nastojanja da se kulturna raznolikost osigura i promiče u biti završavaju tek s proglašenjem liste.

Države su primarni akteri u Ujedinjenim narodima i u tijelima te organizacije pa će se one kao čuvari kulturne raznolikosti nacionalne države neizbježno naći u sukobu interesa. Povjeriti državama dužnost očuvanja ugrožene nematerijalne kulturne baštine etničkih manjina isto je kao i staviti lisicu u kokošinjac. Strukturalno je to, u osnovi, kontradiktorno temeljnom poslanju države prema homogenizaciji, a u pragmatičnom se smislu kulturna raznolikost često doživljava kao suprotnost političkoj stabilnosti. Kada se kulturna raznolikost vidi kao problematična po nacionalno tijelo, tada će se vjerojatnije poduzimati mjere za uništenje, a ne za očuvanje ili zaštitu. Kineski slučaj pokazuje da se mjere “kulturnog očuvanja” i kulturnog uništavanja mogu provoditi istodobno.

Uz to je vezana i definicija kulture. Dok prema UNESCO-ovoj definiciji kultura obuhvaća “skup specifičnih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih karakteristika društva ili društvene skupine” i uključuje, između ostalog, “vrijednosne sustave, tradicije i vjerovanja”²⁸, inicijativa da se utvrdi i očuva nematerijalna kulturna baština završava s listom koja odražava iste oblike i svojstva koje prepoznaju konvencionalnije definicije kulture, kao što su izvedbene umjetnosti, obredi i svetkovine, obrti i narodna umjetnost, jezik i kozmologija, riskirajući time da se kultura

²⁸ Usp. <http://www2.ohchr.org/English/law/diversity.htm> i http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

svede na svoje dijelove i oblike. Nadalje, utvrđivanje specifičnih aspekata kulturne skupine koji su “vrijedni” očuvanja ili zaštite problematično je i zahtijeva odgovor na pitanje tko će i po kojim kriterijima odlučiti da jedan aspekt zavređuje više pažnje od nekog drugog aspekta. Takva praksa uspostavlja kulturnu hijerarhiju tjerajući nas da se upitamo o mogućim posljedicama po druge aspekte kulture koji se neće naći na listi. Sljedeće se pitanje tiče isticanja nekih kulturnih skupina i njihovih praksi namjesto i ponad drugih. Koje su posljedice ovih odabira, i za one odabrane i za neodabrane? Ove selekcije nisu neutralni procesi koji se odvijaju u neutralnom prostoru, već su odraz krajnje emocionalno nabijene kulturne politike.

To nas dovodi do još jednog problema projekta nematerijalne kulturne baštine: do pitanja neutralizacije ili dokidanja politike u UN-ovoj inicijativi. Ujedinjeni su narodi, kako primjećuje jedna istraživačica ljudskih prava, politička organizacija s humanitarnim poslanjem (DeLaet 2006), pa je nastojanje da se politika isključi iz projekta nematerijalne kulturne baštine u nesuglasju s onim što UN jest. Mislim da je to umjesno spomenuti jer kulturni gubitak o kojem govorimo zahtijeva krajnje hitnu akciju. Kulturne/etničke manjine i starosjedilački narodi nose stigmatu ugroženosti zbog političkih uvjeta danog vremena, a ne samo, niti čak možda primarno, zbog onog što mnogi vide kao neizbježne procese globalizacije. Odgovoriti na skoro kulturno uništenje nečim takvim kao što je kupnja novog kompleta kostima za izvođače, snimanje fonema ili izgradnja pozornice za ples jest, u najboljem slučaju, ozbiljan promašaj. U najgorem je prevara.

Moja posljednja primjedba na program nematerijalne kulturne baštine je da on potencijalno pruža alibi državama koje: a) ne čine ništa bitno za osiguranje i očuvanje prava kulturnih i etničkih manjina i starosjedilačkih naroda ili b) aktivno poduzimaju kampanje za gušenje ili sputavanje kulturnog i političkog života nevećinskih kulturnih i etničkih skupina. Time što su neke kulturne prakse uvrštene na *Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva* država može potkrijepiti tvrdnju kako uistinu radi na “očuvanju” nevećinskih skupina premda to zapravo ne čini. Slučaj Tibeta (kao i drugi slučajevi, na primjer Ujgura) prikladan je primjer.

Preveo: Ljubomir Tot

Literatura:

- Bass, Catriona.** 2005. "Learning to Love the Motherland. Educating Tibetans in China". *Journal of Moral Education* 34/4:433-449.
- DeLaet, Debra L.** 2006. *The Global Struggle for Human Rights. Universal Principles in World Politics*. Toronto: Thomson Wadsworth.
- Foggin, J. Marc.** 2008. "Depopulating the Tibetan Grasslands. The role of National Policies and Perspectives for the Future of Tibetan Herders, Qinghai Province, China". *Mountain Research and Development* 28/1:26-31.
- Francioni, Francesco.** 2004. "Beyond State Sovereignty. The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity". *Michigan Journal of International Law* 25:1-20.
- Gladney, Dru.** 2003. *Ethnic Identity in China. The Making of a Muslim Minority Nationality*. Toronto: Thomson Educational Publishing.
- Inda, Jonathan Xavier i Renato Rosaldo,** ur. 2007. *The Anthropology of Globalization. A Reader*. Somerset: Wiley-Blackwell.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara.** 2004. "Intangible Heritage as Metacultural Production". *Museum International* 56/1-2:52-65. = dijelom u ovom zborniku.
- Lewellen, Ted C.** 2002. *The Anthropology of Globalization. Cultural Anthropology Enters the 21st Century*. Santa Barbara: Greenwood Press.
- Li, Xiaorong.** 2005. "A Chinese Lesson on Cultural Rights. *Human Rights Dialogue: 'Cultural Rights'*". *Carnegie Council for Ethics in International Affairs*. http://www.cceia.org/resources/publications/dialogue/2_12/section_2/5145.html.
- Macartney, Jane i Hannah Fletcher.** 2008. "New Fakery Scandal, as China's 'Ethnic' Children Actually Come from Han Majority". *The Times*, 16. kolovoza. <http://www.timesonline.co.uk/tol/sport/olympics/article4540907.ece>.
- Scott, James C.** 1999. *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press.
- Smith, Warren W, Jr.** 1996. *Tibetan Nation. A History of Tibetan Nationalism and Sino-Tibetan Relations*. Boulder: Westview Press.
- UNESCO.** 2003. *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00006>. = usp. 2005. *Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine*. <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/327387.html>.
- Vrdoljak, Ana Filipa.** 2005. "Minorities, Cultural Rights and the Protection of Intangible Heritage". *ESIL (European Society for International Law). Research Forum on International Law Contemporary Issues*. Geneva: Graduate Institute of International Studies. <http://www.esil-sedi.eu/english/pdf/Vrdoljak09-05.pdf>.
- Wong, Edward.** 2009. "Scores Said to Be Killed in Clashes in Western China". *New York Times*, 6. srpnja. <http://www.nytimes.com/2009/07/07/world/asia/07china.html?hp>.

Amy Mountcastle radi na Odsjeku za antropologiju pri State University of New York, Plattsburgh. Njezina su istraživanja ponajprije usmjerena na pitanja identiteta i ljudskih prava. Tekst koji donosimo u ovome zborniku, a u kojemu autorica na primjeru Tibeta povezuje UNESCO-ov program očuvanja nematerijalne kulturne baštine s pitanjima gušenja prava kulturnih i etničkih manjina, prvotno je objavljen 2010. godine u časopisu *Studia ethnologica Croatica*.